

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PROF. DR. BAHAEDDİN ÖGEL'E
ARMAĞAN

SAYI : 4

YIL : 1990

ÂLÎ İSNAD AÇISINDAN ABD B. HUMEYD VE KÜTÜB-İ

SİTTE İMAMLARININ SULÂSİYYÂTI

Doç. Dr. Ali TOKSARI*

— 1 —

G İ R İ Ő :

Hız. Muhammed (S.A.V.)'in hadislerinin doğru ve eksiksiz olarak nesilden nesile aktarılması, bütün müslümanları tarih boyunca en çok meşgul eden hususlardan birisi olmuştur. Muhad-disler bunu sağlayabilmek için hadis rivayetinde yazının yanında isnad sistemini kullanmışlardır. Bunlar isnadı o kadar mükemmel esaslara bağlamışlardır ki, bu sistem hadis ilmi içinde müstakil bir bölüm haline gelmiştir. İslâm âlimleri hadis rivayetinde isnadın sağlam olmasını sağlayabilmek için, çok sağlam ve mükemmel kurallar ve kriterler koymuşlardır. Hiç şüphesiz bu kuralların en önemlilerinden birisi de âlî isnad kavramı olmuştur.

Konumuzu teşkil eden üçüncü asır hadis imamlarından Abd b. Humeyd ile kütüb-i sitte imamlarının sulâsiyyâtı, âlî isnadın önemli konularından birini teşkil etmektedir. Biz, sulâsiyyâtın daha iyi anlaşılmasını temin ve önemini ortaya koyabilmek için, ilk önce isnad ve âlî isnad kavramlarını teferruata girmeden ana hatları ile izah etmeyi yararlı görüyoruz.

A. ÂLÎ İSNAD KAVRAMI

1. Genel Olarak İsnad :

Arap gramerinde if'al babından olan isnad, lügatte dağa çıkmak veya çıkarmak manalarına gelmektedir. Ayrıca bu kelime, bir sözü söyleyene nisbet etmek anlamında kullanılmıştır (1). İstilahta ise, bir hadisi veya herhangi bir haberi, râvi adlarından hiç bir kesinti yapmadan zikretmek suretiyle ilk kaynağına kadar ulaştırmaktır (2).

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Kur'ân-ı Kerim'den sonra itikâdî, amelî, ahlâkî ve diğerkonularda Islâmın ikinci kaynağı durumunda olan sünnetin muhafazasına müslümanlar sahâbe döneminden beri çok önem vermişlerdir. Hiç şüphesiz müslümanların hadisi muhafaza için çok büyük çapta gayret göstermelerinin sebebi, Allah teâlâ ve Rasulullâh (S.A.V.)'in, bu konudaki talimatları idi. Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'in muhtelif âyetlerinde müslümanların Hz. Muhammed (S.A.V.)'in sünnetine ittiba etmelerini öngören prensipleri mevcuttur (3). Rasulullah (S.A.V.) da hadislerin korunmasını ve başkalarına nakledilmesini istemiştir: «Benden bir hadis işittip de onu belleyen, sonra da onu başkalarına tebliğ eden kişinin Allah yüzünü ağartsin olabilir ki, fıkıh hâmilî bir kimse kendisinden daha fakîh olan bir kimseye onu nakleder.» (4). Ayrıca Hz. Peygamber'in, hadislerin nakli anında herhangi bir değişiklik yapılmaması konusunda ashabını uyarmış olması O'nun sünnetin muhafazasına verdiği önemin bir başka göstergesidir. Hz. Muhammed (S.A.V.), bir hadislerinde kendisine söylemediği sözleri isnad etmenin başkalarına yalan isnad etmekle mukayese edilemeyeceğini ifâde buyururlarken (5), mütevâtîr durumunda olan diğerbir hadislerinde ise: «Kim benim ağızımdan bilerek hadis uyduracak olursa cehennemdeki yerine hazırlansın.» (6) tehdidinde bulunmuştur. Rasulullah'a yalan isnad etmenin nehî hususunda sahihaynda nakledilen haberlerden bazıları da şunlardır: «Her kim yalan olduğu zannedilen bir sözü benimmiş gibi rivâyet ederse, o kişi yalancılardan birisidir.» (17). «Benim adıma yalan uydurmayınız, her kim bana yalan isnad ederse cehenneme girsin.» (8).

Rasulullah, hayatta iken Kur'ân-ı Kerim âyetlerini hem çok sayıda sahâbe ezberlemiş, hem de bu âyetlerin tamamı vahy kâtipleri tarafından yazı ile kayıt altına alınmıştır. Buna karşılık asrı saadette yazı malzemelerinin ibtidâî oluşu ve bilhassa âyetlerle karıştırılma endişesinden dolayı çok az bir kısmı müstesna hadislerin yazılmadığı tarihi bir hakikattir. Diğerbir ifade ile hadislerin muhafaza ve naklinde en önemli kaynak insan hafızası olmuştur. Aynı endişe sahâbe döneminde de büyük ölçüde devam etti. İşte arzedilen sebeplerden dolayı hadislerin nakli ve muhafazasında ortaya çıkan bu zarurî durum, sağlam bir isnad sisteminin kurulmasını mecburî kılmıştır. Aksi takdirde, hadislerin korunması zorlaşacağı için, itikâdî, amelî ve ahlâkî meselelerin bir kısmı Yüce Allah'ın ve Rasulullah'ın emirlerine uygun olmayan esaslar üzerine kurulmaya mahkum olacaktı.

Arzedilen mezkur hususları göz önünde tutan başta ilkdört nalife olmak üzere sahâbenin ileri gelenleri, hadislere herhangi bir şeyi ilave etmeden veya onlardan bazı şeyleri çıkarmadan **Rasulullah (S.A.V.)**'dan duydukları gibi aynen muhafaza ederek nakletme hususunda çok büyük gayret göstermişlerdir. Hz. Ebû Bekr (13/634) ve Hz. Ömer (23/643)'in sırf bu amaçla hadis rivayet eden kişilerden bazan şâhit istediklerini görüyoruz (9). Hz. Ali (40/660) de «Size bir hadis rivayet ettiğimle gökten yüzüköyün yere düşmem benim için Allah Rasulüne yalan isnad etmemden daha hayırlıdır.» (10) demek suretiyle kendisinin hadis rivayetindeki hassasiyetini belirtmiştir. Yine bu Halifenin, başkaları tarafından rivayet edilen hadisler için de onlardan bazan yemin istemesi (11) hadislerin nakil ve muhafazasına verdiği önemi vurgulamaktadır. Sahabe döneminde her ne kadar daha sonraki devirlerde müşâhede edilen mükemmel isnad tatbikini görmek mümkün değilse de, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in zaman zaman bazı kimselerden hadis rivayetinde şâhit istemeleri, Hz. Ali'nin de hadis rivayet edenleri bazan yemine davet etmesi, hadislerde ilk isnad uygulamasının çekirdeğini teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

İsnadın ilk kullanımına hangi tarihte başlandığı kesin olarak bilinmemekle beraber İbn Sîrin (110/728)'in: «İlk zamanlar isnadı sormuyorlardı. Fitne ortaya çıkınca bize rivayet ettiklerinizin adlarını söyleyin demeye başladılar. Şimdi ehl-i sünnte bakılıyor ve onların hadisleri alınıyor. Ehl-i bid'ata bakılıyor, onların hadisleri kabul edilmiyor.» (12) meâlindeki sözlerinden hadislerde ilk isnad uygulanmasının fitnenin zuhurundan sonraki dönemde olduğu kesindir.

Muhammed b. Sîrin, mezkur haberde fitneden bahsetmiş, fakat kastedtiği fitnenin hangi tarihte vuku bulduğunu açıklamamıştır. O'nun «... Şimdi ehl-i sünnete bakılıyor ve onların hadisleri alınıyor. Ehl-i bid'attan olanlara bakılıyor, onların hadisleri kabul edilmiyor.» şeklindeki açıklamalarında kullandığı «ehl-i sünnet» v e«ehl-i bid'at» tabirleri bize fitnenin bu deyimlerin kullanılmaya başlandığı tarihte zuhur ettiğini göstermektedir. Durum böyle olunca üçüncü halife Hz. Osman (35/655) şehâdetini müteakip Hz. Ali ile Hz. Mu'aviye (60/679) arasında vuku bulan siffin savaşından sonra hilâfetin Mu'aviye'ye geçmesi üzerine bid'at ehli olarak nitelendirilen Hâricî ve şî'anın ortaya çıkmaları ve hilâfetin ele geçirilmesi için hadis uydurma faaliyetinin başlatılması ilk büyük fitne olarak kabul edilebilir (13). Bütün bu an-

latılanlar bize, ilk isnad uygulamasının siffin savaşından sonraki döneme rastlandığını göstermektedir.

Gerçekten de şî'a, mu'tezile, hâriciler, mürciye, kaderiyye gibi siyâsî ve itikâdî bid'at fırkalarının ortaya çıkarak fikirlerini her yerde yaymaları, anılan sistemin çok ciddi olarak uygulanmasını zarurî kılmıştı. Çünkü bu fırkalara mensup olanlar kendi görüşlerini sağlam dîni kaynaklara dayamak zorundaydılar. Ayetlerin, hafıza ile tesbiti yanında yazıya da geçmiş olması, onları, Kur'ân-ı Kerim'e müdahale imkanından mahrum bırakmıştı. Bu yüzden bid'at mezheblere ve fırkalara mensup olanlar için en müsait kaynak, henüz hepsi yazıya geçmeyen hadisler idi. İşte mezkur ve benzeri mezhep mensupları, kendi görüşlerini takviye için bol miktarda hadis imal etmeye başladılar. Bilhassa bunlar içinde şî'a, hadis uydurma konusunda çok aşırı gitmişti. Nitekim bu mezhep mensuplarının yoğun olduğu Irak, hadis uydurma faaliyetinin merkezi olmuştu (14). Onların bu davranışları bırakın başkasını, kendi içlerinde akl-ı selîm sahibi olanları dahi rahatsız edecek boyutlara ulaşmıştı. Nitekim mu'tedil Şî'a imamlarından İbn Ebi'l-Hadîd (655/1257) bu konuda şunları söylemiştir: «Şunu bil ki, fezâil ile ilgili uydurma hadisler, ilk defa Şî'a tarafından ortaya konmuştur. Onlar, ilk önce Hz. Ali hakkında çeşitli hadisler uydurdular.» (15). Yine aynı Şî'a âlimi: «Hz. Ali'nin insanların en faziletlisi olduğuna inanmaktayız. Bununla beraber O'nun fazileti hakkında uydurulmuş bazı hadisler de mevcuttur.» (16) demiştir.

İslâm âlimleri, isnadı dinin bir emri olarak kabûl etmişler ve bu konuda kendilerine Kur'ân-ı Kerim'den delil aramışlardır. Nitekim Matar el-Varrâk (125/743): «Eğer doğru sözlü iseniz, size indirilmiş bir kitap veya intikal eden bir bilgi kalıntısı varsa bana getirin» (17) meâlindeki âyette geçen «bilgi kalıntısı» sözünün hadisin isnadına işaret ettiğini söylemiştir (18). İmâm Mâlik (179/795) de: «Doğrusu o sana ve ümmetine bir öğüttür.» meâlindeki âyetin isnada delâlet ettiğini ifade etmiştir (20). Meâlleri verilen âyetleri de göz önünde bulunduran İslâm âlimleri, isnadın müslümanlara mahsus orjinal bir sistem olduğunu söylemişlerdir. Bu duruma işaret eden Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed: «Allah daha önceki ümmetlere vermediği üç hasleti bu ümmete tahsis etmiştir. Bunlar, isnad, nesep bilgisi ve i'rab bilgisi-dir.» (21) demiştir. Bu konuda Ebû Hâtim er-Râzî (277/890):

«Peygamberlere ait haberleri, Allah'ın Hz. Âdem'i yarattığı zamandan beri bu ümmetten başka hiç bir ümmette muhafaza eden emin kişiler bulunmamıştır.» (22) demiştir. Muhammed b. Hâtim de isnadın menşei hakkında şunları söylemiştir: «Allah isnadı, bu ümmete ikram edip lutfetmiş ve onu isnadla şereflendirmiş ve üstün kılmıştır. Eski yeni hiç bir ümmette isnad müessesesi yoktur. Onların ellerinde sadece sahifeler mevcuttur. Onlar, kitaplarına kendi haberlerini karıştırmışlardır. Onların elinde, Tevrat ve İncilden kendilerine peygamberleri vasıtası ile indirilen kitaplarına sika olmayan kişilerden aldıkları haberleri karıştıran şeyleri ayıracak ölçüleri de yoktur. Bu ümmet, hadisi, kendi zamanında sikalıği ile maruf kimseler vasıtası ile, yine kendileri gibi şahıslardan naklederek haberleri ilk kaynağına kadar ulaştırmışlardır. Bilâhere de, hafızası sağlam, zabtı kuvvetli ve şeyhleri ile uzun süre temas halinde olan râvilerle, böyle olmayan râvileri birbirinden ayırabilmek için, hadis râvilerini şiddetli bir murâkabeye tabi tutmuşlardır. Sonra, bir hadisi yirmi veya daha fazla tarîkden yazmışlar ve böylece hadisi hata ve kusurdan temizlemişler, harflerini zabdetmişler, rivâyetleri teker teker elden geçirmişlerdir. Bu, Allah'ın bu ümmete nimetlerinden biridir.» (23).

İsnad sisteminin Yahudilere ait bir hususiyet olduğu ileri sürülmüşse de bu görüş İslâm âlimleri tarafından şiddetle reddedilmiştir. İbn Hazm (456/1063) bu konuda şunları söylemiştir: «Sika râvilerin yine sika râvilerden aldıkları hadisleri, Rasûlullah'a ulaşınca kadar muttasıl bir sened zinciri ile nakletmeleri, Yüce Allah'ın müslümanlara bahsettiği bir nimettir. Yahudilerde her ne kadar bir takım rivayet türleri varsa da, bu rivayetlerin başlangıç noktası ile Hz. Mûsâ arasında otuz asırlık bir zaman süresi vardır. Hristiyanlarda ise talâkın haram olduğunu gösteren nakledilmiş bir haberden başka, isnadla gelen hiç bir malumat mevcut değildir.» (24).

İslâm âlimlerinden bir kısmı, dinin ikinci kaynağı, isnad sistemi sayesinde korunduğu için onu, dinin bir parçası olarak telakkî etmişlerdir. Nitekim Abdulah b. Mübârek (181/797): «Benim nezdimde isnad dindedir. Eğer isnad olmasa dileyen dilediğini söyler» (25) demiştir. Yine İbn Mübârek aynı konuda şunları söylemiştir: «Dinin emrini isnadsız alan, merdivensiz yükseğe (tavana) çıkmak isteyen kimse gibidir.» (26). «Muttasıl aramak dindedir.» (27). Muhammed b. Şirin de : «Hadis din-

dir, onu kimden aldığınıza dikkat ediniz» (28). Süfyan es-Sevri «İsnad müminin silâhıdır, silahı olmayan kişi ne ile savaşıacaktır» (29) demiştir. İmam Şâfi'i (204/919) ise isnad hakkında şunları söylemiştir: «İsnadsız hadis talep eden gece odun toplayan gibidir. Farkında olmadan bu odun demeti içinde bir engelek yılanı olabilir.» (30).

Anlatılanlar bize gösteriyor ki, tarihte hiç bir kişinin sözü ve tarihî hiç bir olay, Rasulullah (S.A.V.)'in hadisleri kadar dikkat ve itina ile muhafaza edilerek nakledilmemiştir. Müslümanlar sahâbe döneminden başlamak üzere her çağda Hz. Peygamber'in hadislerinin sağlam bir senedle naklinde olağanüstü gayretler sarfetmişlerdir. İslâm'da gıybet yasak olduğu halde, hadis râvileri hakkında gerek hayatlarında gerekse öldükten sonra gıyaplarında çok ağır tenkidler yapıldığı tarihî bir hakikattir.

İsnad sistemi, daha sonraki dönemlerde daha düzenli ve disiplinli hale getirilerek sağlam temellere oturtulmuş ve hadis usûlü konuları içinde tarihin her döneminde bir numaralı yeri daima muhafaza etmiştir.

2. Âlî İsnad :

Arap gramerinde birinci baktan olan «uluv» kelimesi, sözlükte bir nesnenin yüksek bir yerine çıkmak, şan ve şeref sahibi olmak manalarına gelmektedir. İsm-i fâil vezninde olan «el-Âlî» ise yüksek nesne anlamına geldiği gibi, şan ve şeref sahibi manasında da kullanılmaktadır. Şan ve şeref sahibi olan kişiye «âliyyü'l-ka'b» denilir (31). Hadis Usûlü ıstılâhında âlî isnad: «gerek Rasulullah (S.A.V.)'a ve gerekse meşhur hadis imamlarından birisine veya sahih hadis kitaplarından birinin rivayetine, râvi azlığı dolayısı ile yakın olması halinde isnadın kazandığı yüksek değeri ifade eder.» (32).

Hiç şüphesiz muhaddislerin, hadis rivayetinde üzerinde durdukları önemli hususlardan birisi de âlî isnad meselesi olmuştur. Bunlara göre bir haberin kaynağı ile son râvi arasında sika râvi sayısı ne kadar az olursa, hadis sıhhat yönünden o kadar muteberdir. Bir haberde âlî isnadı araştırmak, bir çeşit o haberin, asıl kaynağına kadar sıhhatli olarak varıp varmadığını en emin yollarla tahkik etmektir. Bilindiği, üzere ilmî çalışmalarda da asıl kaynağına doğrudan veya en kısa yoldan inerek bir olayı veya bir sözü, bu kaynaktan almak en muteber metod kabul edilmiştir. Çünkü ilk kaynak ile araştırmacı arasına ne kadar çok kişi girerse

hata ihtimali o ölçüde çok olabilir ve konuya başka unsurlar karışabilir. Hadislerin, genelde hadisçiler tarafından mana ile rivayetinin câz görülmesi, râvi sayısı çoğaldıkça hadislere bazı şeylerin katılması veya bunlardan bir kısım şeylerin çıkması ihtimalini artırır. Ancak şurasına işaret etmek gerekir ki, âlî bir isnadın değer ifade edebilme için, rivayette inkıta olmaması ve râvilerin sika olması şarttır. Diğer bir ifade ile râvileri sikalık yönünden aynı olan ve senedinde inkıta' bulunmayan iki haberden âlî isnadla rivayet edilen, diğerinden üstün kabul edilmiştir. Buna mükabil âlî isnadla rivayet edilen hadisin râvileri içerisinde cerh edilen varsa, isnadı nâzil olsa bile sika râvilerin rivayet ettikleri haber, içlerinde zayıf râvilerin bulunduğu âlî isnadla nakledilen habere tercih edilir. Çünkü hadis rivayetinde aslanan husus, hadislerin sağlıklı bir şekilde daha sonraki nesillere intikali- dir. Eğer bu, âlî isnadla değil de nâzil isnadla temin edilebiliyor- sa hiç şüphesiz bu tür isnad tercih edilir. Daha açık bir ifade ile hadis rivayetinde, sened zincirinde bulunan râvilerin sayılarının azlığı veya çokluğu amaç değil, araçtır. Bazı açığız kişiler, yalancılıklarını kamüfle edebilmek için, muhaddisler tarafından takdir ve tercih edilen âlî isnad sistemini istismar etmek istemiş- lerdir. Meselâ Reten el-Hindî gibi bazı kişiler Rasulullah (S.A.V.) ile buluşmadıkları halde, O'nunla sohbet ettiklerini iddia etmiş- lerdir. İbrahim b. Hüdb, Dinar b. Abdullah, Nu'aym b. Sâlih ve Ebû'd-dünya el-Eşec gibileri de sahâbilerden hadis almadıkları yani tâbiünden olmadıkları halde, onlardan hadis almış gibi dav- ranmışlardır (33). Sahâbilerden hadis aldıklarını iddia eden bu kişiler hakkında ez-Zehabî (748/1347): «muhaddisin şu saydığımız adamlara yakınlık sebebiyle övündüğünü görürsen o kim- senin avamdan biri olduğuna şüphe etme.» (34) demiştir.

Eğer âlî isnad, arzedilen vasıflara haiz ise, muhaddisler nezdinde çok muteber kabul edilmiştir. Ahmed b. Hanbel (241/ 855) «Âlî isnad, bize seleften kalan bir sünnettir.» (35). Yahya b. Ma'in (233/847)'e ölüm döşeginde neyi arzu edersen denildi- ğinde «tenha bir ev ve âlî isnad.» (36) demiştir.

Râvilerin, hadis almak gayesi ile yaptıkları yorucu seyahat- ların (er-Rihletü fî talebi'l-hadis) en büyük amacı hiç şüphesiz âlî isnadı temin için idi. Müslümanlar tek bir hadisi sağlam kay- naktan alabilmek için maddî ve manevî hiç bir fedâkarlıktan çek- kinmemişlerdir. Meselâ Buhârî'nin naklettiği bir habere göre, müksiründen (çok hadis rivayet eden) olan Câbir b. Abdullah

(74/693) tek bir hadisi Rasulullah'tan duyan Abdullah b. Üneys (80/699)'den alabilmek için bir aylık yolculuğu göze alarak Şam'a gitmiştir (37).

Ebû Eyyûb el-Ensârî (52/672), 'Ukbe b. Âmir (58/687)'in Rasulullah'tan aldığı bir hadisi, bizzat O'nun ağzından duyabilmek için, ta Mısır'a kadar gitmiştir (38). Bu yolculuğun da en büyük sebebinin âlî isnadı teminden başka bir şey değildir. Çünkü o sırada bu hadisi Hz. Peygamber'den işiten Ebû Eyyûb ile 'Ukbe b. Âmir'den başka hiç bir sahâbî kalmamıştı.

Yine Câbir'in, kısas ile alakalı bir hadisin ilk râvisi Mısır'da olduğu için, bir deve satın alarak oraya gidip mezkur hadisi oradaki sahâbiden alması âlî isnada başka bir örnektir (39).

Hadis uğruna o kadar çok yolculuk yapılmış ki, bu husus daha sonraki dönemlerde hadis usûlünün müstakil bir dalı haline gelmiştir. Bu alanda müstakil eserler de yazılmıştır. Hatîb el-Bağdâdî'nin «er-Rihletü fî talebi'l-hadis» adlı eseri bunlardan birisidir. (Beyrut, 1395/1975, Nâşir: Nûreddin Itr.).

Âlî isnad kendi arasında beş kısma ayrılır :

a. Uluvvi mutlak : Sağlam bir senedle bir hadisin Rasulullah (S.A.V.)'a yakın olması demektir. Âlî isnadlar içinde en kıymetlisi bu tür olanlardır. Bir başka deyimle, senedinde bir çok râvinin yer aldığı başka bir senede nazaran, sayılarının azlığı sebebiyle râvileri Rasulullah'a yaklaşan isnadlardır. Bu tür âlî isnadlar, 'uluvvün en yüksek derecesini teşkil eder. Muhammed b. Eslem et-Tûsî, bu tür âlî isnas hakkında: «isnadın Hz. Peygambere yakınlığı Allah'a yakınlıktır muhakkak ki, Rasulullah'a yakınlık Allah'a yakınlıktır.» (40) demiştir.

Bu tür âlî isnadda önemli olan husus, son râvi ile Rasulullah arasındaki zaman dilimini sika olan en az râvi ile kesintisiz bir şekilde kat' edebilmektir. Durum böyle olunca âlî isnaddaki râvi sayısı, son râvinin yaşadığı asra göre değişecektir. Diğer bir ifade ile en son râvi Hz. Peygamber arasında râvi adedi bir kişi olabileceği gibi, daha fazla da olacaktır. Bu yüzden hadis usûlü istilahına vahdâniyyât (birli), sunâiyyât (ikili), sulâsiyyât (üçlü), rubâiyyât (dörtlü), humâsiyyât (beşli), sudâsiyyât (altılı), subâiyyât (yedili), sunâiyyât (sekizli), tusâiyyât (dokuzlu), 'uşâriyyât, (onlu) v.s. kavramları girmiştir (41). Meselâ Ebû Hanife

(150/767)'nin rivayet ettiği haberlerden vahdâniyyât türünden olanları, Ebû Ma'ser Abdülkerim b. Abdissamet et-Taberî toplamıştır. Ancak bunlardan hiç birisinin senedi sahih değildir. Çünkü Ebû Hanife hiç bir sahâbiden hadis rivayet etmemiştir (42). Şu halde Ebû Hanife vasıtası ile rivayet edilen haberlerde âlî isnadın, sunâiyyat türünden bir senedle olması icab etmektedir.

Rasulullah'tan sonra her gelen yeni nesilde âlî isnadlardaki râvi sayısı hiç şüphesiz giderek çoğalmıştır. Bu rakam, hadis tasnifinin altın çağı kabul edilen üçüncü asırda üçe çıkmış, hicrî 852 de vefat eden İbn Hacer zamanında ise, on olmuştur. İbn Hacer, bu tür senedle aldığı 10 hadisi «el-Aşeretü'l-'uşâriyye» adını verdiği bir risâlede toplamıştır (43). İbn Hacer, hocalarından bu tür senedle bine yakın hadis aldığını, söz konusu 10 hadisi bunların içinden seçtiğini belirtmiştir (44). Hicrî 911 de vefat eden es-Suyûtî ise oniki râvi ile âlî isnadı sağlayabilmiştir. Suyûtî bu hususta şunları söylemiştir: «Bize ve bizim neslimize semâ' tariki ile muttasıl senedle gelen hadislerin en âlî olanları kendinde oniki râvi bulunan senedlerdir.» (45). Suyûtî ile İbn Hacer arasında bir kişi olduğunu ve bir de İbn Hacer'i bu sayıya katarak Suyûtî için söz konusu olan âlî isnaddaki oniki rakamının doğru olduğu kendiliğinden anlaşılır (46).

Bu tür âlî isnad, yukarıda da belirttiğimiz gibi, genelde muhaddisler tarafından en üstün kabul edilmekle birlikte Hâkim tarafından tenkide tabi tutulmuştur. O, râvi bakımından Rasulallah'a yakın olan âlî isnadları avâmın benimsediğini ifade etmiştir. Hâkim'e göre en muteber âlî isnad, hadis imamlarından birine yakın olan isnad çeşididir (47).

b. İmam Mâlik (179/795), Evza'î (157/774), Süfyân es-Sevrî (161/778), Şu'be (160/777) gibi hadis imamlarından birine yakınlığı sebebiyle âlî olan isnad (48). Buradaki 'uluv, hakikî değil, nisbîdir. Çünkü bu tür âlî isnadda hadis imamı ile Rasulallah arasındaki râvi sayısının az veya çok olmasına bakılmaz. Burada isnadın âlî olmasını sağlayan husus, hadis imamı ile son râvi arasındaki râvi sayısının az veya çok olması ile belirlenir. Ancak böyle bir âlî isnadın teşekkülü için râvilerin sika olmaları şarttır.

c. Kütüb-i sitte v.b. mutemed hadis kitapların rivayetlerine nisbetle âlîliktir. Bu çeşit âlî isnada da hakikî değil, nisbî âlî isnad denilmiştir (49). Bu tür âlî isnad kendi arasında muvâfakat, bedel, musâvât ve musâfaha olmak üzere dört kısma ayrılmıştır (50).

d. Bir râvinin, diğer bir seneddeki râviye göre daha erken ölmesi halinde erken ölen râvinin rivayet ettiği hadisin isnadı diğerine göre daha âlî olması (51). Burada râvî sayıları bakımından her iki isnadda fark olmaması esastır. Aksi takdirde bu çeşit âlî isnad, meydana gelmiş olmaz.

e. Aynı şeyhten hadis alan iki râviden birinin, diğerine göre aynı haberi daha önce duyması halinde, erken alan râvinin rivayet ettiği hadisin isnadının diğerine göre âlî olması (52).

B. HADİS EDEBİYATINDA SULÂSİYYÂT

Sözlükte üçlü anlamına gelen «es-sulâsi» kelimesi, hadis usûlü ıstılahında, musannif ile Rasulullah (S.A.V.) arasında üç râvî bulunan hadislere denir. «es-sulâsiyyât» ise bu kelimenin çoğuludur. Hz. Peygamber ile musannif arasındaki râvî sayısı birinci asırda üç kişiyi bulabileceği gibi, ikinci veya üçüncü asırda da bu sayı ile hadis rivayet edilebilir. Âlî isnad açısından sulâsi hadislerin değeri, üçüncü asırda yaşayan musannif ile Rasulullah arasında üç kişi olduğunda ortaya çıkar. İkinci ve bilhassa birinci asırdaki bir musannif ile Hz. Peygamber arasındaki râvî adedinin üç olması, o isnadı her zaman âlî yapmaz; çoğu zaman nâzil yapar.

Bilindiği üzere hicrî birinci asrın sonu ile ikinci asrın başında hadislerin tedvinine başlamıştır. Tasnif hareketi ise, hicrî ikinci asrın ilk yarısından sonra başlamıştır. Kütüb-i sitte diye maruf altı kıymetli hadis kitabı 3. asırda telif edildiği gibi, konumuzun bir bölümünü teşkil eden sulâsiyyâtın sahibi Abd b. Humeyd başta olmak üzere bir çok câmi, sünen ve müsned müellifleri yine bu dönemde yaşayarak çok kıymetli eserler ortaya koymuşlardır.

Hadisler, üçüncü asırda yaşayan müelliflere inkıta'sız en az üç râvî ile intikal etme imkanına sahip olduğundan sulâsiyyât hadisçiler nezdinde her zaman önemli bir yer işgal etmiştir. Çünkü bu tür senedle üçüncü asırda yaşayan hadis musannifine herhangi bir hadisi ulaştıran üç râvî, sahâbe, tâbiûn ve etbâ'ut-tabiînden birer kişi olmuştur. Bu üç neslin ise, daha sonrakilere oranla müslümanlar yanında ayrı bir yeri vardır. Çünkü bu her üç nesil bizzat Hz. Peygamber tarafından övülmüştür. Kütüb-i sittenin tamamında yer alan bir hadiste Hz. Muhammed (S.A.V.) bu üç nesil hakkında şöyle buyurmuştur: «İnsanların en hayırlısı benim asırımdakilerdir. Daha sonra onların peşinden gelenler,

daha sonrada onlardan sonra gelenlerdir. Sonra öyle bir kavim gelecek ki, onlardan birinin şehâdeti yeminini, yemini de şehâdetini geçecektir.» (53). Hadiste zikredilen Hz. Peygamber zamanında yaşayan neslin sahâbe, sonra gelenlerin tâbiûn, daha sonra gelen neslin de etbâ'ut-tâbiîn olduğu belirtilmiştir (54).

Hadisin meâlinden anlaşılacağı üzere Rasulullah (S.A.V.) ashabın tâbi'undan, onların da etbâ'u't-tâbiînden daha üstün olduklarını belirtmiştir. Ancak buradaki üstünlüğün mahiyeti hakkında İslâm âlimleri arasında fikir birliği yoktur. Cumhura göre, sahâbenin tamamı tabi'undan, tabi'ünün tamamı da etbâ'u't-tabiînden daha faziletlidir. Diğer bir deyimle sahâbenin her ferdi tâbi'ünün tamamından daha üstün olduğu gibi, tâbi'undan her biri de etbâ'u't-tâbiînden daha faziletlidir (55). Sahâbenin tâbiûn ve daha sonra gelenlere üstünlüklerinin fertlere göre, değil, hepsine nisbetle olduğu görüşünü benimseyen en-Nevevî (676/1277), mezkur hadisin şerhinde Hz. Peygamberi bir an bile gören kişinin ashabdan olduğunu belirttiikten sonra şunları söylemiştir: «İnsanların en hayırlıları rivayeti, umum üzeredir. Ondan maksat asrın tamamıdır. Bundan, sahâbileri peygamberlerden üstün görmek gerekmediği gibi, kadınların da Meryem, Âsiye v.b.lerinden daha faziletli olduğu icap etmez. Maksat bir asrın tamamını başka bir asra tercihtir.» (56).

Nevevî ile aynı görüşü paylaşan İbn Abdi'l-Berr (463/1070), buradaki üstünlüğün sahâbe topluluğunun umumuna göre olduğunu, yoksa fert fert her sahâbenin sonra gelen nesillerin tamamından daha faziletli olmadığını açıklamıştır. O'na göre tâbiûn ve daha sonra gelen nesilden bazı kişiler, ashabın bir kısmından daha üstün olabilir. İbn Abdi'l-Berr, bu genellemeden Bedir gâzileri ile Hudeybiye'ye katılan sahâbileri istisna etmiştir. O'na göre bu iki gurubun fertlerinin her biri kendilerinden sonra gelenlerin tamamından daha faziletlidirler.

İbn Abdi'l-Berr, hadiste ön görülen üstünlüğün sahâbe topluluğunun umumuna göre olduğu yöndeki görüşünü takviye için şu hadisleri delil göstermiştir: «Ümmetim yağmur gibidir, evveli mi daha hayırlıdır, sonumu bilinmez.» (57). «Ebû Ubeyde: Ey Allah'ın Rasûlü! bizden daha hayırlı olan varmıdır? Biz seninle beraber müslüman olduk ve seninle birlikte hicre ettik, deyince, Hz. Peygamber, sizden sonra gelip de beni görmedikleri halde iman eden bir kavim sizden daha hayırlı olacaktır, buyurmuştur.»

(58). Bir de bir gün Rasulullah (S.A.V.); öyle günler gelecek ki, amel-i salihde bulunanlara elli kişi sevabı verilecektir, buyurunca orada bulunanlar tarafından, onların amellerine göre mi yoksa bizim işlediğimiz amellere nisbetle mi denildi. Hz. Peygamber, sizlerinkine diye söyledi (59).

Cumhur, sahabenin mutlak üstünlüğüne ifade eden mezkur hadisle, daha sonra gelen bazı kişilerin, sahabenin bir kısmından faziletli olabileceğini belirten hadislerin arasını şöyle cemediyor: Rasulullah ile sohbet etmenin (sahâbî olmanın) hiç bir amelle ölçülemeyecek derecede büyük fazilet ve meziyeti vardır. Peygamberle sohbet edenin ameli az bile olsa yine fazileti vardır. Bunların daha sonra gelenlere nisbetle daha hayırlı oluşları, amellerinden elde ettikleri sevap açısından değil, çok ecre sahip olmalarına göredir. Ancak bu durum bazı sahâbiler açısından böyledir. Ashabdan meşhur olanlar ise, her yönü ile daha sonrakilerden üstündürler (60).

İlk üç nesli toplu halde öven mezkur hadisi ve üzerinde yapılan münakaşayı bu şekilde belirttikten sonra, bu üç nesilden her biri üzerinde ayrı ayrı durmayı yararlı görüyoruz. Çünkü konumuzun bir bölümünü teşkil eden Abd b. Humeyd ve kütüb-i sitte imamlarına, sulâsiyyât türünden rivayet edilen hadisler bu üç nesil vasıtası ile ulaşmıştır. Bu bakımdan sahâbe, tâbiûn ve etbâ'u't-tâbiînün özellikleri hakkında vereceğimiz bilgi bir bakıma sulâsiyyâtın değerini ortaya koyacaktır.

Üç nesilden ilk tabakayı oluşturan sahâbeden her biri az da olsa Rasulullah'ı görmüş ve O'nunla sohbet etme imkanına sahip olmuşlardır. Bu altın nesil, gerek savaşlarda, gerekse diğer zamanlarda Hz. Peygamber'in yanında yer alarak O'na canlarıyla ve mallarıyla yardımcı olmuşlardır. Ayrıca yine bu kişiler, Rasulullah'ın vefatından sonra, İslâmı yaymak için canlarını ve mallarını fedâ ettikleri gibi, bu kutsal dinin prensiplerini muhafaza etmek ve daha sonraki nesillere nakletme hususunda da hiç bir fedâkarlıktan kaçınmamışlardır. Bu yüzden İslâm âlimleri, sahâbenin her birinin hayatını büyük bir titizlikle eserlerinde incelemişlerdir. Gerek sahâbe hakkında yazılan müstakil tabakât kitapları, gerekse İslâm tarihi ile alakalı diğer eserlerde onların her birinin hayatı hakkında teferruatlı bilgiler bulunmaktadır.

Bütün bu anlatılanlardan da öte Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'in muhtelif âyetlerinde, Rasulullah da bir kısım hadislerinde ashabı övmüştür.

Sahâbenin fazîleti ile alakalı âyetlerden bazılarının meâli şöyledir :

«Siz insanlar için ortaya çıkarılan, doğruluğu emreden, fenalıktan alıkoyan, Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz...» (61).

«Böylece sizi insanlara şâhit ve örnek olmanız için tam ortada bulunan (âdil) bir ümmet kıldık...» (62).

«İyilik yarışında önceliği kazanan Muhâcirler ve Ensar ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnud olmuştur, onlar da Allah'tan hoşnuttular. Allah, onlara içinde temelli ve ebedî kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kuruluş budur.» (63).

«Müminler ağaç altında sana bey'at ettikleri vakit, Allah onlardan razı olmuştu ve onların kalblerindekini bildi ve onlara huzur ve yakın bir zafer verdi.» (64).

«(O mallar), yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhâcirlere aittir. Onlar, Allah'ın yalnız fazl ve rızasını isterler. Allah'a ve Rasûlüne yardım ederler. İşte gerçek sadık bunlardır.» (65).

Sahâbenin fazîleti ile alakalı hadislere örnekler :

«İnsanların en hayırlısı muâsırlarımdır...» (66).

«Ashabımdan hiç bir kimseye sövmeyiniz. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki, sizden biriniz Uhud dağı kadar altını sadaka olarak verse (bunun sevabı) sahâbilerden birisinin bir avuçluk sadakasına erişemez, (hatta) yarısına bile.» (67).

«Ashabım hususunda Allah'tan korkun, Allah'tan korkun. Onları çirkin sözlerinize hedef etmeyiniz. Kim onları seviyorsa beni sevdiği için seviyor demektir. Kim onlara buğzediyorsa, bana buğzettiği için buğzediyor demektir. Kim onlara eziyet veriyorsa, bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden ise, Allah'a eziyet etmiş olur. Allah'a eziyet edenden ise, O, derhal intikam alır.» (68).

Rasulullah (S.A.V.), mezkur ve benzeri hadisleri ile sahâbilerini bizzat överek, onlara dil uzatılmasını yasaklamıştır. Dikkat

edilirse Hz. Peygamber, meallerini verdiğimiz hadislerinde ashabinın hepsini övmüştür. Allah Rasûlü bir kısım hadisleri ile de bazı sahâbilerin faziletlerini belirtmiştir. Bu yüzden muhaddisler, bablarına göre tanzim edilen hadis kitaplarının hemen hemen hepsinde sahâbenin fazileti ile ilgili (fadâilü's-sahâbe) bölümlere yer vermişlerdir.

Hz. Muhammed (S.A.V.), sahâbeye gerek toplu olarak, gerekse yeri geldikçe tek tek övmekle kalmamış, bir a'râbî bile olsa onlardan her birinin getirdiği haberi yeterli görerek, onun tahkiki cihetine gitmemiştir. Bu hususta aşağıdaki iki olayı örnek olarak verebiliriz :

— Abdullah b. Abbas anlatıyor: «Bir a'râbî Rasulullah'a gelerek ramazan hilâlini gördüm, dedi. Hz. Peygamber: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Rasulullah'ın da O'nun elçisi olduğuna şehâdet edermisin dedi. A'râbî, evet deyince Rasulullah; Yâ Bilâl! kalk yarın oruç tutulmasını insanlara ilan et, dedi.» (69).

— 'Ukbe b. Hâris anlatıyor: «Bir kadını kendime nikahladım. Hemen peşimden bir kadın gelerek; ikinizi de emzirdim, dedi. Bunun üzerine Rasulullah'a gelerek: Falanca kızı falancayı kendime nikahladım. Ancak akabinde bir siyâhî kadın gelerek yalancı olduğu halde ikinizi de emzirdim, dedi. Rasulullah, benden yüz çevirdi. (Başka tarafa döndü). Ben, bu kez O'nun yüzünün dönük olduğu taraftan geldim ve o kadın gerçekten yalancıdır, dedim. Rasulullah bunun üzerine şöyle buyurdu: O kadın ikinizi de emzirdiğini iddia ettiğine göre nasıl onunla evlenirsin, bırak o kadını dedi.» (70).

D İ P N O T L A R

1. Âsım Efendi, Kâmus Tercümesi, I/1171 - 1172.
2. Bkz., Koçyiğit, Talât, Hadis Tarihi, 176; Hadis İstılahları, 170; Polat, Selahattin, Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri, 13 vd.
3. Bkz., Haşr, 59/7; Nisâ, 4/79; Âl-i İmrân, 3/31, 32.
4. Tirmizî, Sünen, İlim 7, V/33-34; İbn Mâce, Sünen, Mukaddime 18, I/85; İbn Hanbel, Müsned, IV/80, 82.
5. Müslim, Sahih, Mukaddime, I/10.
6. Buhârî, Sahih, İlim 38, I/35; Ebû Dâvûd, Sünen, İlim 4, IV/63; İbn Mâce, Mukaddime 4, I/13-14.
7. Müslim, Mukaddime, I/9.
8. Buhârî, Sahih, İlim 38, I/35.
9. Hz. Ebû Bekr'in hadis rivâyetinde şâhit istediğine örnek için Bkz., Ebû Dâvûd, Ferâiz 5, III/316-317; İbn Mâce, Ferâiz 4, II/909-910; Dârimî, Ferâiz 9, II/359; İbn Hanbel, Müsned, I/327.
Hz. Ömer'in hadis rivâyetinde şâhit istediğine örnek için Bkz., Buhârî, Buyû, 9, III/6-7; Müslim, Âdab 33, III/1694; Ebû Dâvûd, Edeb 138, V/371-372; İbn Mâce, Diyât 11, II/882.
10. Hatîb el-Bağdâdî, Kifâye, 102.
11. Zehebî, Tezkire, I/10.
12. Müslim, Mukaddime, I/15; İbn Hanbel, Kitâbü'l-İlel, I/33; Hatîb, Kifâye, 122.
13. Geniş bilgi için Bkz., Koçyiğit, Hadis Tarihi, 177-179.
14. Geniş bilgi için Bkz., Koçyiğit, Hadis Tarih, 181.
15. İbn Ebî'l-Hadîd, Şerhu nehci'l-belâğa, III/17.
16. İbn Ebî'l-Hadîd, III/15.
17. Ahkâf, 46/4.
18. Hatîb, Şeref, 39; Leknevî, Ecvibe, 23.
19. Zuhruf, 43/44.
20. Hatîb, Şeref, 39.
21. Hatîb, Şeref, 40; İbn Salah, 'Ulûmü'l-hadîs, 231; Leknevî, 25.
22. Hatîb, Şeref, 43.
23. Hatîb, Şeref, 40.
24. Bkz., İbn Hazm, el-Fasl fi'l-milel, II/81-84.
25. Hatîb, Kifâye, 393; Tirmizî, Sünen, 'İlel, V/740; İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-ta'dil, II/16; İbn Salah, 23; Hâkim, Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs, 6; Suyûtî, Tedrîbü'r-râvî, II/160.
26. Hatîb, Kifâye, 393.
27. Hatîb, Kifâye, 392.
28. Hatîb, Kifâye, 121-122.
29. Hatîb, Şeref, 42.
30. Münâvî, Feydu'l-kadîr, I/433; Leknevî, 22.
31. Âsım Efendi, IV/1087-1088.
32. Koçyiğit, Hadis İstılahları, 30; Ayrıca Bkz., İbn Hacer, Nuhbetü'l-fiker şerhu (Terceme : Talât Koçyiğit), 79-80.
33. Suyûtî, II/161 - 162.
34. Suyûtî, II/162.
35. Suyûtî, II/160; İbn Kesir, İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs, 135.
36. İbn Kesir, 136.

37. Buhârî, Sahih, İlim 19, I/27.
38. Hâkim, 7-8; İbn Hanbel, Müsned, IV/159.
39. Aynî, 'Umdetü'l-kârî, II/73.
40. Sehâvî, Fethu'l-muğîs, III/6.
41. Bkz., Kettânî, er-Risâletü'l-mustatrafe, 97 vd.
42. Kettânî, 97.
43. Bu risâle hakkında bilgi için Bkz., Ahmed Muhammed Şâkir, el-Bâ'isü'l-hâsîs, 137.
44. Ahmed Muhammed Şâkir, 137.
45. Suyûtî, II/162.
46. Ahmed Muhammed Şâkir, 137.
47. Hâkim, 11; Bu konu hakkında geniş bilgi için Bkz., Koçyiğit, Hadis Istılahları, 32-33.
48. Geniş bilgi için Bkz., Suyûtî, II/165; Sehâvî, III/12.
49. Bu konuda geniş bilgi için Bkz., Suyûtî, II/165-166; Sehâvî, III/13; Koçyiğit, Hadis Istılahları, 33-34.
50. Geniş bilgi için Bkz., İbn Salah, 233-234; İbn Hacer, Nuhbetü'l-fiker, 80-81; A. Muhammed Şâkir, 137-138; Koçyiğit, Hadis Istılahları, 35-36.
51. Geniş bilgi için Bkz., Suyûtî, II/168; Sehâvî, III/19-22.
52. Geniş bilgi için Bkz., Suyûtî, II/168-169; Sehâvî, III/22-23.
53. Müslim, Fadâilü's-sahâbe, 210-215, IV/1962-1964; Buhârî, Sahih, Şehâdât 9, III/151; Ashâbü'n-nebiyyi 1, IV/189; Rikâk 7, VII/173; Eymân 10, VII/224; Ebû Dâvûd, Sünnet 10, V/44; Tirmizî, Fiten 45, IV/500-501; Nesâî, Sünen, Eymân 29, VII/17-18; İbn Mâce, Ahkâm 27, II/791; İbn Hanbel, Müsned, 1/378, 417, 434, 438, 442.
54. Nevevî, Minhâc, IX/419; San'ânî, Sübü'lü's-selâm, IV/127.
55. San'ânî, IV/127.
56. Nevevî, Minhâc, IX/418.
57. Tirmizî, Emsâl 6, V/152.
58. Dârimî, Rakaik 31, II/308; İbn Hanbel, Müsned, IV/106.
59. Tirmizî, Tefsir 6, V/257-258; Ebû Dâvûd, Melâhim 17, IV/512; İbn Mâce, Fiten 21, II/1330-1331.
60. San'ânî, IV/127.
61. Âli İmrân, 3/110.
62. Bakara, 2/143.
63. Tövbe, 9/100.
64. Fetih, 48/18.
65. Haşr, 59/8.
66. Bkz., 53. dipnot.
67. Müslim, Fadâilü's-sahâbe 222, IV/1967-1968.
68. İbn Hanbel, Müsned, V/54-55, 57.
69. Tirmizî, Savm 7, III/74; Ebû Dâvûd, Savm 14, II/754-755.
70. Tirmizî, Radâ' 4, III/457; Buhârî, Şehâdât 4, III/148; Ebû Dâvûd, Akdiye 18, IV/27-28; İbn Hanbel, Müsned, IV 7-8.